

Çöplük Bir Dünyanın Fanzini: 'Mondo Trasho'

ORKUN DESTİCİ

İngilizcedeki *fanatic* kelimesinin *fan*'ı ve *magazine* kelimesinin *zine*'inin birleştirilmesiyle oluşan *fanzine* kelimesi (*Türkçe'ye fanzin olarak geçmiştir*), bir olgunun fan'ları ya da fanatikleri tarafından genellikle *do it yourself* [kendin yap] üretim biçimine dayanan, fotokopi ya da teksir gibi yöntemlerle çoğaltılan bağımsız neşriyatın ismidir. Fanzinler, tarihleri boyunca muhalefetin söz söyleme aracı olmuş, ana akım medyadan uzak kalarak ucuz ve kolektif üretim yapılmasını sağlarken aynı zamanda sözün, özellikle teknolojinin yeterli olmadığı dönemlerde, geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Bandrolsüz ve editoryal hiyerarşiden bağımsız olan fanzinlerin temeli, bu alanla ilgilenen birçok araştırmacının tespitine göre Stalin dönemi SSCB'de ve diğer Doğu Bloku ülkelerinde muhaliflerin yazıp çizdiklerini teksir yöntemiyle çoğaltıp el altından dağıttıkları yayınlar olan *samizdat*'lara dayanmaktadır.

1950'lerin ortalarında yayımlanan ilk *samizdat*'lardan sonra bu tür yayınlar, 1970'lerde müzik temelli altkültürlerin yoğun olduğu İngiltere gibi ülkelerde ortaya çıkarken benzer bir girişim aynı dönemde Türkiye'de de meydana gelmiştir. 70'li yıllarda Türkiye'de siyasi hareketliliğin bir sonucu olarak toplumcu-gerçekçi edebiyatın daha göz önünde olmasından dolayı kendilerine edebiyat dergilerinde yer bulamayan bir grup bilimkurgu yazarı, Sezar Erkin Ergin'le birlikte 1971–1978 yılları arasında *Antares* adlı bir fanzin yayımlamışlardır. İçeriğinde Giovanni Scognamillo, Selma Mine, Sezar Erkin Ergin ve Zühtü Bayar gibi yerli ve yabancı bilimkurgu yazarlarının öykülerinin bulunduğu *Antares*, her ne kadar o dönem —ve hatta şimdi— dergi olarak anılsa da, teksirle çoğaltıldığı için Türkiye'nin ilk fanzini olduğu söylenmektedir. Bir kısım araştırmacı *Antares*'i Türkiye'nin ilk fanzini olarak görürken bir diğer kısmının bu unvanı verdiği yayın, ilk sayısını 1991 yılında Esat Cavit Başak'ın yayımladığı *Mondo Trasho*'dur.

Mondo Trasho'nun doğuşu, Esat C. Başak'ın babasının İstanbul, Yeniköy'de bulunan Sait Halim Paşa yalısının yanındaki Carlton Oteli'nde müdür olarak çalışmasına dayanır. Otelin fotokopi makinesini kullanma imkânı bulunan Başak, fotokopiyle çeşitli sanat ve tasarım üretimlerine girişmiş, bu üretimler sonuçta ortaya *Mondo Trasho*'yu çıkartmıştır. Başak'ın babasının Carlton Oteli ile olan ilişkisinin bitmesinin ardından Başak ile Naki

Editörün Notu: Yazının ilk hali Manifold Blog'da [manifold. press] yayınlanmıştır. Fanzinlerin hayatlarımızda yoğun yer kaplaması nedeniyle 'ayrıntılara dalakalma' (pedantry) * hissimiz hiç bitmeyecek ve bu yazıları belki de kaç kez yazacağımız zaman içinde...

* Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun yeni bilgilerle sürekli gözden geçirerek yazdığı yazıları anlattığı kavram...

Tez, Yahya Madra, 2/5 BZ (Serhat Köksal) ve Murat Ertel'le birlikte Başak'ın bir arkadaşının çalıştığı Arthur Andersen İstanbul ofisinde üretimlerini sürdürmüşlerdir. Sinema, felsefe, edebiyat, müzik ve sosyoloji gibi hayatın her alanına dokunan konularda içerik bulunduran Mondo Trasho'yu, kendisiyle aynı yıl ve ay (Mayıs 1991) yayımlanmaya başlayan ve Türkiye'nin ilk fanzinerinden bir diğeri olma özelliği taşıyan Laneth'ten ayıran en önemli özelliği, Mondo Trasho'yu yayımlayan ekibin muhalif fanzin kültüründen haberdar oluşlarıdır.

Bilgisayar teknolojisinin Türkiye'de henüz çok yaygın olmadığı bir dönemde yayımlanmaya başlanan Mondo Trasho'nun üretiminde bilgisayar teknolojisiyle birlikte kolaj ve cut up gibi yöntemlere sıklıkla başvurulmuş, metinler el ve daktilo ile yazılmış, buluntu mecmualardan alınan dokümanlar kullanılmış ve hatta bazı üretimlerin fotokopilerinin fotokopileri çeşitli yöntemlerle defalarca çekilerek ortaya çıkan büyük grenlerle görsel deformasyonlara gidilmiştir.

Mondo Trasho'da bulunan tasarım özelliklerine, örneklere kapaklardan başlayarak sırasıyla bakılacak olursa, sözü edilen özelliklerin ilkiyle Mondo Trasho'nun birinci sayısında hemen karşılaşılır. Birinci sayının kapağında ABD'li yönetmen David Lynch'in 1977 tarihli Eraserhead filminden alınan bir sahnenin üstüne, fanzinin ismiyle birlikte o sayının içerik bilgileri, ayrı ayrı harfler kesilip yapıştırılarak kolaj yöntemiyle yerleştirilmiştir. Bununla birlikte, fanzinin isminin altında yer alan bir Pablo Picasso alıntısıyla alt bölümde bulunan McLuhan alıntısı bütün bir yapı olarak kapakta yerini alır. Bu disiplin, Mondo Trasho'nun altıncı sayısına kadar çeşitli değişikliklerle sürmüştür. Birinci sayıda ortaya çıkan bu disipline, ikinci sayının kapağında ki kolaja dekoratif harflerle birlikte bir karikatür kahramanı; dördüncü sayıda bir kurbağa illüstrasyonu; beşinci sayıda David Lynch'in fotoğrafı halftone pattern olarak eklenmiştir. Halftone pattern kullanımına altıncı sayının kapağında The Smiths grubunun solisti Morrissey'in fotoğrafında da gidilmiştir. Altıncı sayıdan itibaren, sayıların kapaklarında dijital üretime geçilmiştir; ancak on ikinci sayının kapağında bulunan Fantom karakterinin yanında yer alan yarı boş iki ilaç kutusu, Mondo Trasho'da el yapımı üretimin sürdüğünün bir göstergesidir. Altıncı sayıya kadar olan kapakların üretimi, hemen hemen tüm dergilerden aşına olunan arka plana fotoğraf, üst tarafa isim ve kapağın çeşitli yerlerine o sayının içeriğinin yazılması geleneğini sürdürür. Ancak, Mondo Trasho'yu tarihinde farklı bir yere koyan ve onun ilk bakışta fanzin kimliğini kazanmasına yardımcı olan da esasında bu yerleşimdir. Bu durumun ilk göstergesi, fanzin kültürü geleneğini de sürdüren kolajlardır. Çeşitli buluntu mecmualardan kesilerek elde edilen harflerle oluşturulan kelimeler birinci, üçüncü ve beşinci sayıların kapaklarındaki örneklerde olduğu gibi zemine gelişigüzel yerleştirilmiş, bu yerleştirmelerin bazıları kimi zaman diyagonal bir çizgi kimi zamansa bir yay üstüne olmuştur.

Bugün foto manipülasyon programlarıyla kolay ve hızlı bir şekilde yapılan birçok müdahalenin, o tarihte Mondo Trasho'nun üretiminde kısıtlı imkânlarla el yapımı olarak çözümlendiğini görmek mümkündür. Mondo Trasho'nun tasarımı, teknik imkânsızlığın yeni imkânlar ve yeni üretim biçimlerinin keşfine yol açışının bir kanıtı niteliğindedir. Buna ilk örnek olarak, yukarıda sözü edilen on ikinci sayının kapağı verilebilir. Bu durum, iç sayfalarda daha da çeşitlenmektedir. Birinci sayı, Mondo Trasho'nun okurlara verdiği ilk el yapımı foto manipülasyon örneği olarak karşımıza çıkar: Örneğin Manchesterlı post-punk grubu Joy Division'ın tanıtıldığı bu sayfada metin, grubun solisti Ian Curtis'in fotoğrafındaki ışık etkisiyle oluşan beyaz yerlere yerleştirilmiştir. Bir başka sayfada bulunan, yan yana beş ayrı Genet fotoğrafının altına tek tek harflerle *GENET* yazılması da, kolaj yöntemiyle el yapımı foto manipülasyon örneklerindedir. Bu Genet görseli, arka sayfada büyütülerek arka plan olarak da kullanılmıştır. İlerleyen sayfalarda kullanılan el yazısı da, üretimi çeşitlendiren bir başka detaydır. Bu sayıda dikkat çeken bir başka özellik ise, Bedri Baykam'ın *Boyanın Beyni* adlı kitabından yapılan bir alıntıya arka plan deseni olarak bir çizgi roman sayfası kullanılmasıdır. Arka planda bir çizgi roman sayfasının kullanımına Mondo Trasho ile aynı zamanda çıkan Laneth'te ve daha sonraki yıllarda çıkan birçok fanzinde rastlamak mümkündür. Yine birinci sayıda karşımıza çıkan bir başka tasarım özelliği ise cut up yöntemidir. Arka kapakta, ABD'li model Edie Sedgwick'in tanıtıldığı metin, sayfaya cut up yöntemiyle yerleştirilmiştir. Bu yöntemi üçüncü, dördüncü ve beşinci sayıların arka kapaklarında da görmek mümkün.

Kolajlar, cut up'lar, daktilo yazıları, el yazıları, el yapımı foto manipülasyonlar, fotokopi makinesinin sağladığı teknik manipülasyon yöntemleri Mondo Trasho'nun tüm tarihine yayılmış durumdadır. Bu durum için bir diğer örnek ise beşinci sayıda karşımıza çıkar. Bu sayının beşinci sayfasında karşımıza çıkan içerik yerleşimi, Rodchenko'nun ürettiği 1928 tarihli "Lengiz: Knigi" [Kitaplar] başlıklı propaganda posterine benzer şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarımda, tıpkı Rodchenko'nun posterinde olduğu gibi, solda duran bir figür seslenmektedir ve sözler diyagonal bir şekilde yerleştirilmiş harflerle etrafa yayılma hissi uyandırmaktadır. Yine aynı sayının on ikinci sayfasında bulunan görsel şiir de, Mondo Trasho'nun sanat ve tasarım tarihinden farklı yöntemleri kullandığının bir göstergesidir.

Mondo Trasho'nun kullandığı bir başka ilginç tasarım yöntemi ise altıncı sayıda karşımıza çıkar. The Smiths grubunun tanıtıldığı bu metinde grubun ismi ortadan ikiye bölünmüş, ismin "The S" bölümü bir sayfada kalırken, "miths" bölümü arka tarafa yerleştirilmiş ve hatta "m" harfinin sol başından bir parça ilk sayfada bırakılmıştır. Sayının ilerleyen sayfalarında bu luntlu bir metnin sayfanın tam ortasına tek bir blok olarak yerleştirilerek arka plan deseni oluşturması ve metin hazırlanırken bilgisayar destekli yazının ve el yazısının birlikte kullanılması gibi çoğaltılabilecek tasarım örnekleri,

fanzinin hem o dönemin —ve hatta şimdinin— ana akım medyasının kullanmadığı bir tasarım tarzını kullandığını, hem de kendisinden sonra gelen birçok fanzine tasarım ve içerik olarak ilham kaynağı olacak deneysel tasarım metotları kullanarak alışık olunmayan görsel içerikler ortaya çıkardığını göstermiştir. Neredeyse tüm sayfaların Cüneyt Arkın'a ayrıldığı dokuzuncu sayının bir sayfasında ise, Cüneyt Arkın'ın bir fotoğrafında glitch yöntemine gidilmiştir. Fotoğrafın fotokopisinin çekilmesi esnasında kaynak fotoğrafın fotokopi makinesinin camında, tahminimce tarayıcının akış yönüne doğru yözdürülmesiyle kullanılan teknik, bu fotoğrafı deforme etmiş ve ortaya el yapımı glitch bir Cüneyt Arkın fotoğrafı çıkmıştır. On birinci sayıda da, yine farklı birkaç tasarım özelliği karşımıza çıkar. Hayvan hakları ve ekolojiyle ilgili İngilizce ve Türkçe bir metin, bir A4'e önlü arkalı olarak yerleştirilmiş ve metin çeşitli fotoğraflarla ve yine kolaj yöntemiyle zenginleştirilmiştir. Bu düzenlemede dikkatimizi çeken ise, metnin A4 kâğıda dikey olarak yerleştirilmesi ve bir bölümünün ön tarafta, diğer bölümünün arka tarafta olmasıdır. Bu yüzden metnin okunması, söz konusu sayfanın ancak fanzinden çıkartılmasıyla mümkündür. Bu durum, sayfaları sırasıyla çevirmek yerine bu sayfanın —hatta bu sayının— okuyucuyla etkileşime girmesini sağlar. Bu yöntemle ilerleyen sayfalarda da rastlarız. William Burroughs'un tanıtıldığı bir metin bir A4'e yatay olarak yerleştirilmiş, fakat bu sayfanın tam ortasına bir sayfa daha (bu sayının orta sayfası) yerleştirilmiştir. Göbeğin sol tarafında fotoğraf, sağ tarafında ise metin vardır. Ancak, hazırlanan sayfa bütün bir kompozisyon olarak ele alındığı zaman bir müdahale ile ikiye bölünmüş bir yapı görülür ve bu yapının tümüne bakmak için yine fanzinele etkileşime girmek gereklidir.

Bir metnin blok olarak yerleştirilmesi ya da fotokopi çekilirken kaynağı camda yözdürerek kopyayı deforme etmek gibi yöntemler “Mondo Akinetono” isimli on ikinci sayıda da kullanılmıştır. Tüm bunlara ek olarak yine bu sayının bir sayfasında Norveçli ressam Edvard Munch'un 1893 tarihli “Çılgılık” adlı tablosuna müdahale eden Frances Jetter'in kolajına Esat C. Başak da yerleştirdiği Mr. Spock ve Fantom figürleriyle müdahalede bulunmuş, böylece hem sanat tarihini konu edinmiş hem de müdahaleye müdahale gerçekleştirmiştir.

Üretimin siyah beyaz olmasını bir avantaja çevirmiş olan Mondo Trasho ekibi, buna benzer müdahaleleri hemen hemen tüm sayılarda kullanmıştır. Gerek yukarıda örnekleri verilen yeni üretim modellerini keşfederek, gerekse sanat ve tasarım tarihine yaptığı görsel ve metodolojik atıflarla hem o günün ana akımına alternatif bir yayın türü olmuş hem de kendinden sonra gelenlere önemli bir ilham kaynağı olup açmıştır.

İlk sayıları zımbalı olmadığı için fotokopisi kolay çekilen Mondo Trasho, “Mondo Porno”, “Mondo Akinetono”, “Mondo Atropo”, tek sayfa-

lık bir iş olan “*Mondo Desparado*” ve sadece ateş üstüne bir iş olan “*Mondo Pyro*” gibi farklı isimlerde ve formatlarda toplam 24 sayı çıkmıştır. Bunların içinde en farklı olanı ise, faksla dağıtımına sokulmuş olanıdır.

“Fotokopi işleriyle uğraşıyordum. Yaptığım işleri, fotokopi işlerini bir araya getirmeyi düşünüyordum. [...] Naki Tez diye bir arkadaşla başladım, onun fikriydi. ‘Sen bunları bir araya getirsene’ dedi, iyi bir fikir olarak gördüm ben de ve başladım yapmaya. Sonra dışarıdan da katılımlar oldu. [...] Genel olarak sayfa tasarımını ben yapıyordum. Sayfa istediğim insanlar da eğer istiyorlarsa kendileri yapıyorlardı sayfayı ve bitmiş sayfa olarak veriyorlardı. Ya da bana veriyorlardı, bana bırakıyorlardı ben yapıyordum. Ama genel olarak dergi benim elimden çıkıyordu. Bir sayıyı en fazla beş yüz, altı yüz tane falan bastım.”¹

Mondo Trasho’nun bu dönemde yaptığı en büyük katkılardan biri de, okurlarına geniş bir müzik yelpazesi sunmasıdır. Mondo Trasho, Happy Mondays’ten The Jesus and Mary Chain’e; Ali Rıza Binboğa’dan Jim Morrison’a; 2/5 BZ’den Zen’e; şarkı sözü çevirilerinden playlist’lere; albüm tanıtımlarından grup değerlendirmelerine kadar müziğin birçok alanında fikir ve bilgi üretimi yapmıştır. Ayrıca tüm sayılarında 2/5 BZ’nin elinden çıkan bir playlist, kolaj gibi yukarıda sayılan birçok teknik yöntemiyle hazırlanarak okurlara sunulmuştur. Bu durum, internete erişimin yok denecek kadar kısıtlı olduğu bir zamanda ve ana akım medyanın elinde olan yabancı müzik piyasasının yanında, aynı zamanda dinleyici de olan Mondo Trasho okurlarına alternatif bir playlist sunmuştur. Türkçede “*çöp dünyası*” anlamına gelen Mondo Trasho ismi, Esat C. Başak’ın, çöplerin yeniden kullanılabilirliği fikrine dayanmıştır.

“Recycle yeni bir kelime, çevreci hareketle birlikte geldi, yerleşti. Malzemenin dönüştürülebileceği... Ama bilgi, görsellik, işitsel herhangi bir şey, her şey dönüştürülebilir ve çöplük bir dünya bu; senin işine yaramadığını düşündüğün her şey kullanılabilir. Yani etrafta malzeme aramaya çıkmaya çalışmak bana saçma geliyor. [...] hiçbir şey atılmaz, tekrar değiştirilebilir.”²

Mondo Trasho’nun her sayısı ortalama 100 adet basılmış ve gerektiği takdirde 50 adet daha çoğaltılmıştır. Üstünde sembolik bir fiyat yazsa da, çoğunlukla elden dağıtılmış, bununla birlikte İstanbul’da Narmanlı Han ve Deniz Kitabevi’nden temini mümkün olmuştur. Uzunca süre yayımlanan Mondo Trasho, kendinden sonra gelen birçok fanzini etkilemiştir. Esat C. Başak bu durumu “*Mondo Trasho’ya iş yapıp ondan sonra fanzinin kolaylığını, yani ne kadar basit bir iş olduğunu gördüler*” diye açıklamıştır.

1 Sezgin Boynik ve Tolga Güldallı, *Türkiye’de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978–1999*, BAS, İstanbul, 2007.

2 A.g.e.